

Az integrált terület- és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon

The tools and limitations of integrated regional and rural development in Hungary

FINTA ISTVÁN

FINTA István: tudományos munkatárs, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete, Pécs; finta@rkk.hu

KULCSSZAVAK: integráció, integrált fejlesztési eszközök, ágazatfejlesztés, integrált területi beruházás (ITI), közösségvezérelt helyi fejlesztés (CLLD), LEADER

ABSZTRAKT: Az integráció, az integrált működés az élet számos területén ismert és alkalmazott olyan követelmény, amely nélkül céljaink megvalósítása válna lehetetlenné. Kérdés, hogy az integráció miként jelenik meg a jövőnket jelentős mértékben befolyásoló fejlesztéspolitikában, és mindez miként értékelhető a terület- és vidékfejlesztés tudományos szempontjai alapján.

A válaszokhoz vezető úton szükséges megismerni az integrált megközelítés fogalmi elemeit, az integrált – és az integráció inverzének tekinthető – ágazati fejlesztés jellemzőit, az integrált fejlesztési módszer területi léptékét meghatározó, befolyásoló szempontokat, az integráció lehetőségeit és feltételeit mind központi, mind pedig területi szinten.

A 2014–2020-as programozási időszak európai fejlesztési forrásokhoz kötődő integrált eszközeinek hazai alkalmazása tekintetében arra is választ kell keresni, hogy a magyar döntéshozók miért nem kívánták vagy miért nem voltak képesek alkalmazni, illetve az elvárható vagy kívánatos mértékben alkalmazni az uniós szabályozás által felkínált két integrált fejlesztési eszközt, a közösségvezérelt helyi fejlesztést (CLLD/LEADER), valamint az integrált területi beruházást (ITI). Mindez az egyes integrált fejlesztési eszközökkel szemben támasztott követelmények vizsgálata alapján értékelhető. Valós szakmai alapon nyugvó, racionális válasz nehezen adható.

István FINTA: research fellow, Institute for Regional Studies, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences, Pécs; finta@rkk.hu

KEYWORDS: integration, integrated development tools, sectorial development, integrated territorial investment (ITI), community-led local development (CLLD), LEADER

ABSTRACT: The application of integrated development methods within the European Union's development policy is not a completely new requirement, but both the legislation for the 2014–2020 programming period and the research work supporting the proposed regulation offer a much wider opportunity for using integrated development tools than ever before. This may be

considered as only one stage of integral development, a process which – regarding differing national aspirations – is far from being complete.

In order to evaluate integrated development methods and their application by the member states it seems reasonable to analyse the concept and the conceptual elements that constitute the content of integration within regional and rural development. This process will determine the characteristics that distinguish integrated intervention from the – traditional – sectorial type of development. Another important task of regional sciences is to determine the territorial dimension of the integrated development approach as well as the scope and conditions of central and local involvement. The study aims to provide answers by providing and applying a special criteria system.

The study also more closely examines those integrated development tools (Integrated Territorial Investment – ITI, Community-Led Local Development – CLLD) which are provided by the legal framework of the EU.

A number of findings are detailed which also relate to the economic and social development of Hungary. The statement that Hungarian policy makers responsible for development during the 2014–2020 programming period, in no way or to a very small degree, are willing to apply those development tools that are eligible for supporting complex development proposals is worth highlighting. When applying almost exclusively centrally managed sectorial type traditional development tools it is very likely that complex development demands will be served by a completely dysfunctional set of development instruments, which although in terms of sectorial aspects may prove entirely satisfactory, will hardly or not at all facilitate the development of any given region or settlement. So this is the way how with substantial costs relatively weak results are achieved and how regional disparities are rather increased than mitigated.

If integrated planning is not sufficiently implemented in Hungary, our catching up with Europe's more developed regions will have very little success, and the mitigation of the country's internal regional disparities and the strengthening of confidence in the instruments of development policy will not be achieved either.

Bevezetés

Az integráció, az integrált működés napjaink egyik népszerű, talán divatosnak is nevezhető fogalma, vagy szlogenje, amely – eltérő mélységben és különböző tartalommal – jelenik meg a tudomány és a gyakorlati élet területein, például az oktatás-nevelésben, az egészségügyben, vagy az Európai Unió politikájában. Vajon ez a fogalom miként értelmezhető a fejlesztéspolitikában? Milyen módon és milyen formában jelenik meg a gyakorlatban? Alkalmazásának hiánya milyen következményekkel járhat?

A válaszokhoz vezetőd út első lépcsőin célszerű megismerkedni az integráció alkotóelemeivel, jellemzőivel, amelyek segítségével megítélhető az integráció jelentősége a területi tudományon és alkalmazási lehetősége a fejlesztéspolitikán belül. Ilyen alkotóelemnek tekinthető az integráció területi egysége, az integráció foka, az integráció módszere és eszközei.

Az integrált működés az egyes részek közötti összehangolt tevékenység, amelynek bonyolultsági foka eltérő lehet. Integrált működés hiányában a részekből álló egész működésképtelenné válna. Elég a néhány sejtből álló biológiai organizmusokra gondolni, ahol a részek közötti integrált működés – legalábbis a

legfejlettebb élő szervezetekhez képest – viszonylag egyszerűnek tűnik, mégis az integrált rendszerek sokaságának összhangja képes csupán a diszfunkcionális működés kiküszöbölésére. Az integrált működés az ember, az élővilág szempontjából olyan szinten elengedhetetlen követelmény, melynek hiányában nem csupán minőségi problémák léphetnek fel, hanem önmagában a létezés kerülhet veszélybe. Kérdés, hogy ami mindennapi tevékenységünk, létezésünk során magától értetődő dolog, vajon miért nem az az élet más területein, különösen a jövőnkét nagyban meghatározó fejlesztéspolitikai és fejlesztési rendszerek esetén? Vajon hogyan jelenik vagy éppen nem jelenik meg az integráció az uniós, illetve a magyar fejlesztéspolitikában? Miért tekinthető vagy miért nem tekinthető olyan evidenciának, amely nélkül a fejlesztéspolitika értelme megkérdőjelezhető?

A tanulmány alapvetően jogi szempontból, a jogdogmatikai elemzések során alkalmazott módszerekkel vizsgálja az uniós és hazai jogszabályokat, valamint a jogszabályok előkészítése során készült dokumentumokat. Ugyanakkor ez nem azt jelenti, hogy nem használom fel más tudományágak kapcsolódó releváns eredményeit. A szabályozási értékelés során alkalmazott eszköztár kétségtelenül szűkebb lehetőségeket nyújt, mint a közgazdaságtan vagy éppen a földrajztudomány ábrázolásmódja, továbbá a vizsgálat fókuszterülete is eltérő.

Mivel az integráció működőképességét különösen az eljárási szabályok befolyásolják és határozzák meg, ezért az értékelés központjában elsősorban az eljárási szabályozás és annak szűkebb-tágabb környezete áll.

Az integrált területfejlesztés alkalmazásának fontosabb elméleti és gyakorlati feltételei, sajátosságai

Az ágazati és az integrált beavatkozások fontosabb jellemzői

A hazai fejlesztéspolitika és jogi szabályozásának vizsgálata során az Európai Unió szabályozásának és a kohéziós politika fejlődési trendjeinek figyelembevétele nem kerülhető meg. Ennek oka nem csupán az, hogy a közösségi jog primátusa alapján a hazai szabályozás nem kerülhet ellentétbe az uniós joggal, de az is fontos tényező, hogy a fejlesztési célok finanszírozása meghatározó mértékben uniós forrásból történik, így a közösségi szintű alapelveket, fejlesztési filozófiát mindenképpen figyelembe kell venni.

Ha a közösségi szintű integráció kialakulásának folyamatát vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy az integráció a közösségi fejlesztéspolitikán belül igen lassú, bár kétségtávol létező folyamat. Az egyes problémákra, részpolitikára való reagálás eredményeként létrejött fejlesztési alapok (például az Európai Regionális Fejlesztési Alap) fokozatosan fejlődtek, a kezdeti szakaszban az egyes részrendszerek még egymástól függetlenül, elszigetelten alakultak ki és mű-

ködtek. Az integrált (és hatékonyabb) működtetés érdekében 1988-ban alakították ki az addig különálló alapok együttműködési mechanizmusát, létrehozva a Strukturális Alapok rendszerét. Az alapvetően központi ágazati típusú fejlesztési filozófia dominanciájának csökkenése a Strukturális Alapokban a Barca-jelentéshez (Barca 2009) köthető, mely alternatívaként a területalapú (place-based) szemlélet lehetőségét emelte az uniós fejlesztéspolitika szintjére. A jogi szabályozásban a 2014–2020-as időszakra vonatkozó közösségi rendeletben jelenik meg ez a szemlélet, mely több eszköz segítségével lehetőséget teremt tagállami szinten is az ágazati típusú fejlesztések mellett speciális, integrált szemléletű terület- és vidékfejlesztési beavatkozások kialakítására.

Napjainkra – legalábbis az uniós szabályozási filozófia szintjén – az is nyilvánvalóvá vált, hogy önmagukban az ágazati típusú fejlesztések korántsem képesek azokat az eredményeket biztosítani, azokat a hatásokat elérni, amelyeket az egyes programozási időszakok elején célul tűztek ki és kívánatosnak tartottak.

A közösségi szintű változások hatásai tagállami szinten már nem ilyen nyilvánvalóak. Magyarországon pedig a 2014–2020-as időszakban az integráció, az integrált megközelítés – a később bemutatandó integrált fejlesztési eszközök tényleges alkalmazása alapján – inkább eltűnőben van.

Az ágazati fejlesztés minden esetben csupán egyetlen részlem lehet a harmonikus fejlődést biztosító integrált fejlesztési rendszerekben. Integrált fejlesztés természetesen megvalósulhat a top-down, vagyis a központilag irányított beavatkozások keretein belül is, ebben az esetben alapvető feltétel két vagy több ágazat összehangolt együttműködése az adott programon, projekten belül. Amennyiben viszont az ágazati elemek integrációja nem biztosított, illetve az ágazati fejlesztések – mint részlemek – önálló életet élnek és az integrált fejlesztési eszközökkel szemben dominánsná válnak, akkor az ország egészének egységes és harmonikus fejlődése, a források hatékony és kiegyenlített felhasználása szinte esélytelen célkitűzés.¹ Mindez igazolható azon jellemzők alapján, amelyek az ágazati, illetve az integrált fejlesztési rendszerek sajátosságait mutatják be (1. táblázat).

A központi (országos szintű) integráció feltételei és lehetőségei

A központi ágazati tervezés és végrehajtás koordinálásának igénye nem új keletű. Már a támogatási rendszerünk EU-konform átalakításáról szóló 2307/1998. (XII. 30.) kormányhatározat is célul tűzte ki (mely 2004-ig hatályban is volt) a területfejlesztést szolgáló állami eszközök koordinált rendszerének kialakítását, a strukturális tervezés összehangolását, illetve a fejlesztési támogatási rendszer átalakítását és működtetését. E tárgyban eddig egy jogszabály született: a területfejlesztési célok megvalósítását szolgáló fejezeti kezelésű előirányzatok pályázati rendszerben történő felhasználásának és összehangolásának rendjéről

szóló 24/2003. (III. 4.) kormányrendelet, mely 2008-ig volt hatályos. A tapasztalatok szerint minden komolyabb eredmény nélkül.

Az ágazati fejlesztések összehangolását nem csupán az önálló tárcák közötti együttműködést biztosítani hivatott eljárési szabályok szolgálhatják, ha-

1 táblázat: Az ágazati és az integrált fejlesztési megközelítés fontosabb jellemzői
Important features of the sectoral and integrated development

Jellemzők	Ágazatfejlesztés	Integrált fejlesztés (terület- és vidékfejlesztési eszközök)
Tematikus kiterjedés	A gazdaság fontosabb ágazatai, különösen a húzóágazatok.	Az adott területegység számára problémát és/vagy lehetőséget jelentő ágazat vagy gazdasági tevékenység. Piaci rések hatékony kitöltésének eszköze.
Az alkalmazhatóság területi (földrajzi) kérdése	Pontszerűen létesül és működik, ahol a telepítő tényezők optimálisan rendelkezésre állnak.	Az ország egész területén és differenciáltan alkalmazható.
Erőforrásigény	Erőforrásigényét egyszerre és különböző arányban elégíti ki hazai és nemzetközi forrásokból (munkaerőből és alapanyagokból). Jellemzően szakképzett, illetve magasan képzett munkaerőt igényel.	Az alapanyag és az emberi erőforrás tekintetében alapvetően a helyi, térségi erőforrásokra támaszkodik.
Foglalkoztatáspolitikára gyakorolt hatás	A térség (legfeljebb a régió) foglalkoztatási helyzetét előnyösen befolyásolhatja, egyes szakmák esetén országos, nemzetközi a hatása.	A helyi munkanélküliség kezelésére alkalmas, országos szinten.
GDP-hez való hozzájárulás	Jelentős (sikeres fejlesztés esetén).	Mérsékelt vagy gyenge, ugyanakkor jelentősen csökkentheti az állami szociális kiadási terheket és a foglalkoztatási problémákat.
Fejlesztési módszer	Központi döntésen alapuló, tagállam által meghatározott egyedi vagy normatív eljárás szerint működő támogatás.	Uniós szinten részletesen kidolgozott közösségvezérelt helyi fejlesztés, részleteiben a tagállam által kialakítandó integrált területi beruházás. Központilag elfogadott programok és helyi döntések alapján.

Intézményrendszer és annak működtetési filozófiája	Az államigazgatás központi szervei irányítják, melyek között az együttműködés nem feltétlenül intézményesül. Területi szinten dekoncentrált szervezetek végzik a végrehajtást. A helyi önkormányzatok, a nem kormányzati szervezetek (NGO-k) bevonása a tervezésbe, végrehajtásba minimális vagy formális, a befolyásolási lehetőségük csekély.	A feladathoz igazodó területi léptékben alakulnak, státuszuk szerint önkormányzatok vagy nem államigazgatási szervek. A tervezésben és a végrehajtásban érdemi szerepet vállalnak a helyi-területi civil, vállalkozói és önkormányzati szereplők. A megvalósulást jogszabály biztosítja.
Finanszírozás	Uniós források esetén egyetlen alapból történhet, az adott alap által támogatott célra (monofund).	Több uniós alap támogathat egyszerre több célt (multifund); +10% európai uniós forrás a közösségvezérelt helyi fejlesztés (CLLD) vagy az integrált területi beruházás (ITI) alkalmazása esetén.
Támogatók	Lobbik; programokat, projekteket irányító központi, területi bürokrácia; lobbikat, egyedi projekteket támogató politikusok.	Az országos érdekeket is szem előtt tartó politikusok. Megfelelő szaktudással rendelkező, a központi közigazgatásban tevékenykedő tisztviselők. Részlegesen a megyei bürokrácia.

nem maga az intézményrendszer, annak jogi szabályozása is. Ez történt a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség (NFÜ) megalakításával (2006), mely a Strukturális Alapokból származó összes forrást felhasználó ágazat programjait volt hivatott bonyolítani és valamilyen szinten koordinálni. E megoldás előnye volt a különálló ágazatok programjainak egy intézménybe történő terelése, ami érdemi koordinációs lehetőségeket nyújtott. Miután azonban a szakmai háttér továbbra is az egyes tárcáknál maradt, a tartalmi koordináció lehetőségét az egységes kezeket biztosító szervezet kevéssé tudta kihasználni, inkább csak az adminisztratív típusú, pályázatkezelési koordináció valósulhatott meg. Az NFÜ megszüntetését követően, szintén inkább az intézményi megoldást előtérbe helyezve jött létre a Fejlesztéspolitikai Koordinációs Bizottság (1012/2014. (I. 17.) kormányhatározat), mely javaslatot tesz a Nemzeti Fejlesztési Kormánybizottság számára (az 140/2012. (VII. 2.) kormányrendelet hozta létre), a hosszú és középtávú fejlesztési és tervezési feladatokról, az Európai Unió pénzügyi támogatásainak igénybeviteléhez szükséges tervekről, az operatív programokról,

azok végrehajtásáról, a támogatások felhasználásához szükséges intézményrendszer kialakításáról, valamint az e témakörökben indokolt szabályozásról.

A 152/2014. (VI. 6.) kormányrendelet a miniszterelnökséget vezető miniszter hatáskörébe helyezte az európai uniós forrásokhoz kapcsolódó fejlesztési tevékenységek koordinációját. A jogszabályok azonban nem biztosítják az egyes ágazatok közötti összhangot annak érdekében, hogy a magyar fejlesztéspolitika integrált egységként legyen képes az ország fejlődését előmozdítani. (Az ilyen típusú összehangoló, irányító tevékenység – hasonlóképp az emberi agyhoz – feltételez az egyes részekhez, ágazatokhoz képest olyan magasabb szintű képességet, mely képes az ágazatok saját céljain, érdekein felülemelkedve az ország érdekét szolgálni.)

A hivatkozott kormányrendelet a fejlesztési rendszer egységes eljárási szabályainak kialakítását szintén a miniszterelnökséget vezető miniszter hatáskörébe helyezi. Ez esélyt nyújthatna arra, hogy az eljárásrend (mint egyfajta szoftver) az integráció feltételét képező együttműködés módját rendezze az egyes ágazatok között. Persze egy szoftver mit sem ér, ha nem létezik olyan teljesítményű hardver, mely a szoftver rendszerigényeit kielégíti.

Érzékelhető, hogy Magyarországon az ágazatok közötti koordináció jogi szabályozása hektikusan változik. A törvényi szintű keretek rögzítése abban az esetben is szükséges lenne, ahol célszerű az eljárási típusú normák megalkotására helyezni a hangsúlyt, mivel az intézményi berendezkedés módosítása, új intézmény kialakítása az éppen aktuális kormányzat hatásköréből jelenleg elvonhatatlan döntési kompetencia.

A területi szintű integrált fejlesztés feltételei és lehetőségei

A területi szintű integrált fejlesztési rendszerek kialakításának és működtetésének esélye alapvetően attól függ, hogy a fejlesztéspolitika milyen típusú fejlesztési módszert használ.

Amennyiben kizárólag felülről lefelé építkező módszert alkalmaz (ez az ágazati tervezés sajátossága), és a tervezési, végrehajtási folyamatban a területi szint döntési kompetenciával nem rendelkezik, akkor a döntések az ágazati felelősök tárcáin belül születnek meg, a területi szintnek nincs mozgástere. Ebben a struktúrában sokkal nagyobb szerepet kap az ágazatok közötti egyeztetés, amit tovább erősíthet az a tény, hogy érdemi forrásokkal nem a területi szint, hanem az egyes ágazatok rendelkeznek. A területi szintű integrált fejlesztési rendszerek kialakítására akkor kerülhet sor, ha a területi és a központi tervező – valamint a tervekről, jobb esetben a végrehajtásról szóló – döntési kompetencia elválik egymástól. Erre tipikusan az alulról felfelé építkező tervezési módszer alkalmazásával kerülhet sor. Ebben az esetben van mód a jogi szabályozás nyújtotta lehetőségek és keretek széles körű kihasználásra, melynek mind az intézményi, mind az eljárási alapjai rögzíthetők törvényi szinten.

E fejlesztési módszer kapcsán szükséges felhívni a figyelmet a partnerség közösségi jogban intézményesített szabályozására (amennyiben a közösségi szabályozás, illetve a közösségi jogban alkalmazott módszerek, valamint a hazai szabályozás harmonizálása célja a jogalkotónak). A közösségi szabályozás (Az Európai Parlament és a Tanács 2013. december 17-i 1303/2013/EU rendelete, 5. cikk) rögzíti, hogy a többszintű kormányzás megközelítésének megfelelően a programok elkészítésének és végrehajtásának teljes folyamatában a tagállamok bevonják a partnereket a partnerségi megállapodások és az előrehaladási jelentések elkészítésébe. Ez a lehetőség, illetve követelmény egy alulról felfelé építkező fejlesztési modell esetén teljesedhet ki igazán. (Az ágazati tervezés esetén a döntéshozás az adott ágazat kompetenciájába tartozik, a partnereknek ebben a rendszerben legfeljebb véleményező szerep juthat.) A bottom-up tervezési-végrehajtási módszer lehetőséget kínál a partnerség – megújult – jogi intézményesítésére. A területfejlesztési törvény 2004. évi módosítása során különböző területek szinteken intézményesítették a civil egyeztető fórumot, amelyet aztán a törvény legutóbbi módosítása hatályon kívül helyezett, anélkül, hogy a partnerség elvét más, ténylegesen is érvényesíthető formában intézményesítette volna. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a partnerek számára érdemi jogosítványokat nem biztosító jogi szabályozás formálissá teszi a partneri kapcsolatokat. A tényleges együttműködés jogi szabályozására jó példa a közösségi szabályozásban intézményesített területfejlesztési eszköz, a közösségi irányítású helyi fejlesztés (CLLD). A CLLD keretén belül a partnerek együttműködése nem kerülhető meg, a döntéshozásban a (helyi) kormányzati szféra maximum 49%-ot képviselhet, míg a többséget a partnerek (vállalkozók, civil szervezetek) biztosítják (Európai Bizottság 2013).

Az ágazati, valamint a területi szintű integrált fejlesztési beavatkozások elkülönítésének lehetséges szempontjai

Ahhoz, hogy a tervezés során meghatározható legyen, hogy mely cél vagy feladat mely fejlesztési módszer alkalmazását igényli, mind a gyakorlatban, mind pedig a jogi szabályozás kialakítása során célszerű rögzíteni azokat a szempontokat, amelyek alapján ez az elkülönítés megtörténhet. Megkülönböztethetünk objektív, közvetlenül számszerűsíthető szempontokat és kvalitatív, a tervezés-végrehajtás területi szintjét közvetetten meghatározó és megalapozó szempontokat.

Az objektív szempontokat két alcsoportba sorolhatjuk. Az első alcsoport a *helyi-térségi szint szerepvállalását megalapozó feltételek, melyek teljesülése esetén a végrehajtás szintje automatikusan a helyi-térségi szint*. Ezek indikátora:

- *Projektszám*: a közigazgatás-tudományban ismert és a feladat- vagy hátskörtelepítés során alkalmazott szempont az ellátandó ügyek, feladatok száma. A fejlesztési rendszerek alkalmazásának megítélése, az optimális területi lépték meghatározása során a fejlesztéspolitikában

hasonló szerepet tölt be a projektek, a helyi fejlesztési igények száma. Jelentős számú helyi projekt esetén a helyi szintű tervezés és végrehajtás kifejezetten indokolt, mert a végrehajtás hatékonysága (költségek, gyorsaság, rugalmasság stb.) ezt követeli meg. Ilyen esetben különösen indokolt lehet a területi szintű integrált fejlesztési módszer alkalmazása, mert a nagyszámú és különböző területeket érintő fejlesztési elképzelések összehangolása országos (központi) szinten nem lehet eredményes.

- *A szükséges információ rendelkezésre állása:* fizikai elérhetőség, helyismeret, az információ megszerzésének idő- és költségigénye.

Az objektív szempontok másik alcsoportja az ágazati szerepvállalást megalapozó olyan szempontok, melyek teljesülésének hiányában a tervezés-végrehajtás szintje a helyi-térségi szint:

- *Projektösszeg:* bizonyos összehatárú igény felett (pl.: 500 millió Ft) a projektek központi – vagy magasabb területi szintű – irányítása, végrehajtása indokolt (ennek alapja lehet kockázatelemzés, a bizonyos összehatár feletti projektek kezelésének speciális igényei stb.). A projektösszeg meghatározása függhet a projekt sajátosságaitól („egyszerű” projektben is szükség lehet relatíve drága eszközök beszerzésére, míg csak humán erőforrást igénylő projektekben mást jelenthet az összeg magas szintje).
- *Speciális szakértelem, speciális infrastruktúra:* a projekt- vagy programcél olyan szaktudást és/vagy infrastruktúrát igényel, amelynek helyben történő kiépítése nem lehetséges vagy nem racionális. Az országban a szaktudás és/vagy infrastruktúra csak egy vagy néhány ponton áll rendelkezésre (pl.: szívcentrum, lézerkutató központ stb.).
- *Területi hatály:* egy vagy néhány területi központú, az ország teljes egészére, vagy NUTS1 szintre kiterjedő projekt központi irányítást, végrehajtást igényel. Helyi-térségi (helyi közigazgatási egységek – LAU1-2) kiterjedésű és hatású projektek helyi-térségi irányítást igényelnek. Országos vagy több NUTS2 szintre kiterjedő projektek megvalósítása a központi és a helyi-térségi szereplők közös, interaktív együttműködését követeli meg.

A mennyiségileg meghatározható szempontok önmagukban nem elégségesek a területi, illetve az integrált fejlesztési módszerek alkalmazásához. A kvalitatív, a tervezés-végrehajtás területi szintjét közvetetten meghatározó és megalapozó szempontok vizsgálata éppoly fontos, mint a számszerűsíthető elemeké:

- *Helyi tudás:* a tervezéshez és végrehajtáshoz, a problémamegoldáshoz és a döntéshez szükséges – adatbázisokon kívül létező – tudás helyben áll rendelkezésre. Tisztán szakmai megfontolásokon túl olyan érzelmi tényezők ismerete is ide tartozik, amelyek akár feltételei is a célok megvalósításának. (Például egy cementgyár telepítő tényezői kijelöltek egy adott települést. A település lakossága azonban nem fogadta el a gyár odatelepítésének tervét, így azt nem lehetett megépíteni a közgazdasági szempontok szerint egyébként optimálisnak vélt helyszínen. A helyi tudás különösen jelentős az aktív befogadást vagy a szegénység elleni küz-

delmet célzó közösségi programokban).

- *Személyes jelenlét, közreműködés, helyi aktivitás, a célcsoport mélyreható ismeretének igénye:* elektronikus úton sokszor nem vagy nem kellő hatékonysággal oldható meg a helyi szereplők szervezése, tájékoztatása, motiválása, élő emberi kapcsolatokra van szükség a sikeresebb beavatkozás érdekében. A helyi erőforrások bevonására épülő, területalapú megközelítés alkalmazása olyan típusú fejlesztéseknél alapfeltétel, ahol a fejlesztés célját a helyi társadalom problémamegoldó képességének javításával, a helyi szereplők bevonásával, hálózatfejlesztéssel, szükségletorientált segítségnyújtással, a helyi kapacitás (tudás, együttműködési készség, partnerkapcsolatok, társadalmi tőke) erősítésével lehet leginkább elérni és fenntartani. A jogi szabályozás önálló részét képezheti olyan szempontrendszer rögzítése, amely a döntéshozó számára jelöl ki irányt és kereteket, illetve a tervező számára nyújt támpontot és garanciákat a célok ágazati vagy területfejlesztési elhelyezéséhez.

Az Európai Unió integrált fejlesztési eszközei a 2014–2020-as programozási időszakban

Integrált területi beruházás (ITI)

A közösségi szabályozás a 2014–2020-as időszak új fejlesztési eszközeként vette be az integrált területi beruházást (integrated territorial investment), amely lehetővé teszi a komplex megközelítést és a többalapú finanszírozást. A jogszabályi alaprendelkezés szerint „Amennyiben az Európai Szociális Alap (ESZA) rendelet 12. cikkének (1) bekezdésében meghatározott városfejlesztési stratégia vagy más területi stratégia vagy megállapodás alapján integrált megközelítés szükséges egy vagy több operatív program több prioritási tengelyéhez tartozó beruházásokhoz, az intézkedést integrált területi beruházásként kell végrehajtani.” (Közös Stratégiai Keret (KSK) rendelet 36. cikk 1. pont – Európai Bizottság 2011)

Az integrált területi beruházás alapvetően a területalapú – vagyis a helyi szintet előtérbe helyező – szemlélet és módszer önálló megjelenési formája a Strukturális Alapokon belül. Ez egyúttal a helyi-területi szint elsőbbségét is jelenti mind a tervezés, mind a végrehajtás során, szemben az alapvetően központi irányítású és ágazati logikára épülő hagyományos – divatos szóval élve ortodox – operatív programokkal. A szabályozás az adott helyi-térségi stratégia alapján tarthatja indokoltnak az integrált területi beruházás eszközének alkalmazását: a helyi-térségi szinten megalkotott stratégiának tehát mindenképpen meg kellene előznie azt a központi döntést, hogy integrált beruházásról van-e szó.

Amennyiben egy helyi-térségi stratégia – függetlenül attól, hogy megyei, városi vagy egyéb területi stratégiáról van szó – csupán a központi programozás leképezéseként egyes ágazati célkitűzések felsorolását tartalmazza, semmiképpen sem tekinthető integrált stratégiának. Ennek alapján előre és központi szinten nem lehet eleve elrendelni, hogy mely egyedi stratégiákat tekintjük integrált területi beruházásnak, illetve mely operatív program az, amely kizárólag az integrált területi beruházás kerete lehet. Hasonlóan a másik integrált fejlesztési eszközhöz, a közösségi irányítású helyi fejlesztéshez (CLLD), azt kell vizsgálni, hogy mely program teljesíti az integrált területi beruházással szemben támasztható követelményeket. (Ennek a kiválasztási eljárásnak nyilvánvalóan rendelkeznie kell megfelelő szempont- és intézményrendszerrel).

A szempontrendszer kialakítása során a fő kérdés az, hogy mi alapján ítéltető meg egy stratégia integrált jellege,² illetve mi tekinthető az integráció szükségszerű elemének (genus proximusanak). Álláspontom szerint integrált-ságról beszélhetünk, ha egyes önálló ágazati vagy ágazaton belüli alkotóelemek között létrehozható, a tervezett fejlesztéseket egymással *logikai és funkcionális kapcsolatba* hozó a megoldás, mely az összekapcsolt elemek együttműködése (vagy együttes működése) következtében az adott szakterület (ágazat) vagy földrajzi térség széles körű problémáinak kezelését biztosítja. Az integrált területi beruházás az adott térség (város és vidéke) fejlesztési igényeit együttesen, egymásra való tekintettel, integrált szemlélettel és komplex módon kezeli.

A tervezői tevékenység során az egyik leglényegesebb feladat az egyes elemek (ágazatok) közötti kapcsolódási pontok meghatározása, majd ezek alapján a különböző ágazati jellegű fejlesztési folyamatok összekapcsolása. *Ha ez nem történik meg, akkor nem beszélhetünk integrált programról, csupán egyes ágazatokhoz, operatív programokhoz kapcsolódó fejlesztési célok mellé helyezéséről, felsorolásáról.* Az integráció kétféle módon valósulhat meg:

- Integrált fejlesztés megvalósítható bizonyos ágazaton, szakterületen belül (például oktatás, egészségügy, gazdasági klaszter stb.).
- Adott terület egységén belül, ahol alapkövetelmény a térség (például táj) adottságainak viszonylagos homogenitása, hiszen nagyon eltérő sajátosságok, jellemzők esetén legfeljebb csak egyes célokban lehetséges integrált program kialakítása.

Kérdés, hogy az Európai Unió a felsoroltak közül mely integrációt támogatja. A válasz már az elnevezésében is megjelenik: integrált területi beruházás. A Bizottság munkadokumentumainak (http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/iti_hu.pdf) ajánlása alapján az integrált területi beruházás során a következő alapvető tényezőket célszerű figyelembe venni:

- *Különböző területi igények.* Az integrált területi beruházás – a közösségi irányítású helyi fejlesztéshez hasonlóan – a területalapú fejlesztési szemlélet egyik megjelenési formája, ahol lényegi elem a helyi-térségi

sajátosságokhoz való igazodás, az adott helyen felmerülő igények, lehetőségek figyelembevétele.

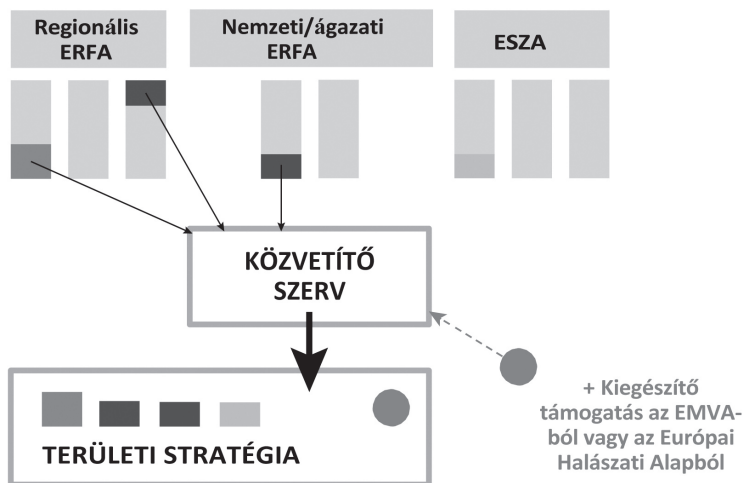
- Az integrált területi beruházás nem az operatív programokhoz tartozó művelet vagy alprioritás. Ez azt jelenti, hogy a Terület- és településfejlesztési operatív program (TOP – NGM 2014) vagy annak egyes elemei nem tartoznak az integrált területi beruházás körébe. A jelenlegi terület- és településfejlesztési operatív program megfogalmaz ugyan prioritásokat, valamint ehhez kapcsolódó intézkedéseket, beavatkozásokat, amelyek egy ágazati logikájú operatív programban természetesen. Ugyanakkor a TOP – a kezdeti tervezői szándékok szerint – az integrált területi fejlesztéseknek a keretét jelentette volna, ahol a fejlesztéseket a megyei önkormányzatok, illetve a megyei jogú városok hajtották volna végre. Emellett a Terület- és településfejlesztési operatív programban – ez főleg a kulturális fejlesztések korlátozását jelentette – kaphatott csak helyet a közösségi irányítású helyi fejlesztés (CLLD) mint a Strukturális Alapok által (is) alkalmazott fejlesztési eszköz. Ebben az esetben viszont az integrált területi beruházás és a közösségi irányítású helyi fejlesztés tervezési sajátosságai szerint felesleges, sőt ellentmondásos és indokolatlan a prioritástengelyeken túl további elemek megnevezése. Ezeket az elemeket maguk az ITI-k és a CLLD-k tölthetnék fel tartalommal. (Ez a megállapítás az uniós tervezési logikára épül és nem feltétlenül találkozik a magyar gyakorlattal, amely újabban a megyéknek szentelt kiemelt figyelmet a területi programok kialakítása során.)
- Az egy vagy több operatív program prioritási tengelyeiből származó támogatások igénybevétele, biztosítva ezzel egy adott területhez-térséghez kapcsolódó integrált stratégia megvalósítását. Amennyiben az integrált területi beruházás, illetve a közösségi irányítású helyi fejlesztés részesülhet különböző ágazati programok forrásaiból, hozzájárulva az adott ágazati program célkitűzéseéhez, felmerül a kérdés, hogy mi értelme önálló Terület- és településfejlesztési operatív program megalkotásának, amikor az egyes ágazati programok esetén a területi forrásbiztosítást egy egyszerű arányszámmal vagy abszolút szám meghatározásával is meg lehetne oldani. (Minden ágazati operatív programban megjelölnék, hogy mely célhoz milyen nagyságrendű forrást kívánnak a tervezett megyei ITI-k, illetve a CLLD-k számára biztosítani.) Az útmutató megfogalmazása arra enged következtetni, hogy amennyiben az integrált megközelítéshez egy operatív program prioritásai nem elegendőek, akkor több operatív program prioritásaihoz kell kapcsolódniuk.
- Csak abban az esetben használhatók hatékonyan, ha az adott földrajzi térség vagy terület integrált, több ágazatra kiterjedő területi stratégiával rendelkezik. Kérdés, hogy az adott földrajzi terület – kitüntetetten a megye – teljes egészére alkotható-e integrált területi beruházás. Amennyiben a megye minden fejlesztendő ágazatot nézve homogén, akkor igen. Ez legfeljebb

néhány ágazat és néhány megye esetén valósulhat meg. Azonban a helyzetelemzések – amelyeknek e szempont figyelembevételével kellett (volna) készülniük – azt is kimutathatják, hogy Magyarországon nincs ilyen megye. Ebben az esetben több különböző tematikájú és önálló földrajzi területre fókuszáló ITI alkothat egy megyei programot, amelyeket – elvileg – így is lehet ITI-nek tekinteni. (Ebben az esetben viszont az a kérdés merülhet fel, hogy mi különbözteti meg az egyes ITI-eket a CLLD programoktól.)

Az integrált területi beruházás (ITI) kulcselemei a közösségi dokumentum szerint a következők:

- *Kijelölt terület és integrált területi fejlesztési stratégia.* Egyrészt „az ITI-t adott terület jellemzőkkel rendelkező földrajzi terület képezheti”. Ez részben azt jelenti, hogy az ITI az adott terület sajátosságaira kell, hogy épüljön (pl. a vidékfejlesztés esetében aprófalvas terület, tanyás terület stb.). Ez a megközelítés – elvileg – megköveteli a megyei szint megfelelő földrajzi térségekre, tájakra történő bontását, amelyek megalapozhatják az ezekre építő megyei programot. Másrészt viszont az „ITI-nek nem szükséges lefednie egy közigazgatási egység teljes területét”. Ez is arra mutat rá, hogy a térségi sajátosságok, adottságok figyelembevétele az egyik legfontosabb programalkotó elem. E szempont mellett indokolt lehet önálló fejlesztési programok kialakítása (például a Homokhátságon, a Balaton térségében stb.).
- *A megvalósítandó intézkedéscsomag.* „A közösségi irányítású helyi fejlesztés (CLLD - közös előírásokat tartalmazó rendelet, 32-35. cikk) az ITI-k megvalósítási folyamatának egyik építőeleme is lehet. (...) A CLLD így az ITI-ken keresztül megvalósuló integrált városfejlesztési stratégia egyik alkotórésze is lehet.” Ez a megállapítás azt jelenti, hogy a megyei programozás során fontos, sőt megkerülhetetlen lenne (lett volna) a CLLD-programok felhasználása, optimális esetben a közös tervezés, programozás.
- *Kormányzati egyeztetések az integrált területi beruházás (ITI) irányításában.* A kormányzati szerepvállalás két területe is fontos elem az ITI megfelelő működésében, működtetésében. A kormányzati szerepvállalás egyik területe az irányítási tevékenységgel kapcsolatos: „Az ITI-vezetés kijelölésének formája és mértéke az adott tag – állam vagy régió – adminisztratív egyeztetéstől függ. Amennyiben az ITI a fenntartható városfejlesztés (lásd az Európai Regionális Fejlesztési Alap szabályozás 7. cikkét) érdekében tesz integrált lépéseket, kötelező feladatokat delegálnia a városi hatóságok számára is – legalább a megfelelő műveletek kiválasztásának feladatát.” Az ITI ugyan – szemben a CLLD-vel – nem szigorúan bottom-up filozófia alapján működhet, azonban – bizonyos esetekben – a közösségi dokumentumok megkövetelik a feladat- és hatáskör legalább részleges megosztását a területi és a kormányzati szint között. A kormányzati tevékenység másik területe a finanszírozás, mely több alap támogatását jelenti. Fontos sajátosság, hogy az ITI saját költségvetésén kívül az egyes projektekhez további

1. ábra: Az integrált területi beruházás (ITI) lehetséges támogatási forrásai
Potential funding sources for ITI

Forrás: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/iti_hu.pdf

alapok is támogatást biztosíthatnak (1. ábra). Amennyiben a TOP integrált eszközként történő alkalmazására kerülne sor, biztosítani kellene, hogy a megyei (vagy a megye egy részére terjedő) igények fejlesztési lehetőséget kaphassanak az adott célokat támogató operatív programokból is.

Magyarországon a döntéshozók arra az elhatározásra jutottak az operatív programok benyújtásának időpontjában, hogy hazánk sem a Terület- és településfejlesztés operatív program keretein belül, sem más formában nem kívánja alkalmazni a területfejlesztés eszközeként az integrált területi beruházást. Kétségtelen, hogy a politikai döntések eredményeként megszületett megyei önkormányzati feladatkör, valamint az erre szabott operatív program nem volt konzisztens a közösségi dokumentumokban meghatározott ITI jellemzőivel. Az inkonzisztencia feloldása, a magyar – nem szakmai, hanem kifejezetten politikai szempontokon alapuló – döntés nem az lett, hogy a TOP-ot feláldozzák a hazánk számára 10% többletforrást biztosító ITI-k kialakítása érdekében, hanem ellenkezőleg, az integrált fejlesztési eszköz alkalmazásának lehetőségéről mondtunk le.

Közösségvezérelt helyi fejlesztés (CLLD)

A közösségi irányítású helyi fejlesztés megjelenése a kohéziós politikában, illetve a közösségi stratégiai keret területfejlesztést megelőző részében legalább két okra vezethető vissza:

- a területalapú szemlélet megerősödése a kohéziós politikában kedvezett annak az integrált fejlesztési módszernek, amely a helyi igények és a he-

lyi szereplők (vállalkozók, civilek, önkormányzatok) integrált, komplex fejlesztési elképzeléseit, programjait tartalmazta;

- a CLLD azon alapul, hogy a LEADER program nyugat-európai politikai megítélése pozitív volt, illetve a LEADER programok segítségével olyan eredményeket tudtak elérni, amelyekre a hagyományos ágazati beavatkozások képtelenek voltak.

Magyarországon a CLLD egyik alapjául szolgáló LEADER program a vidéki besorolású területek – a 120 fő/km² népsűrűséget meg nem haladó vagy 10 000 főnél kevesebb lakosú települések – egészét lefedte a 2007–2013-as programozási időszakban. (Ez az ország településeinek 95%-át, területének 87%-át és népességének 45%-át jelentette.) A 2014–2020-as időszak tervezésének kezdetén – figyelemmel az Országos fejlesztési és területfejlesztési koncepcióban megfogalmazott igényekre és megállapításokra – a több alapból finanszírozható (multifund) beruházásokat, valamint a LEADER program Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapon (EMVA) belüli 12%-os részesedését irányozták elő. A többalapú finanszírozási rendszer – melyre kizárólag a LEADER/CLLD és az ITI eszközök útján nyílhat lehetőség – azért fontos a vidék számára, mert az EMVA-ból származó vidékfejlesztési források (tehát nem agrártámogatások) olyan csekélyek, hogy a vidék problémáinak és fejlődési lehetőségeinek pénzigényének töredékét sem képesek fedezni. Más tekintetben éppen a multifund finanszírozás segítségével biztosítható az integrált, komplex programok, projektek megvalósítása, ahol a különálló alapok saját céljai nem korlátozzák az egyébként több alap együttes közreműködését feltelező integrált tervezést és megvalósítást.

A LEADER/CLLD esetén nem merültek fel olyan szakmai korlátok sem, mint a LEADER-en kívül eső célok és operatív programok esetén, ahol a programok és célok elkülönítése fontos szerepet játszott a programok tartalmának kialakításában. A LEADER/CLLD esetén ugyanis az Európai Bizottság nem programszinten követelte meg a kettős finanszírozás elkerülését, hanem projektszinten. (Így a LEADER-be ugyanúgy bekerülhettek helyi gazdaságfejlesztési akciók, mint a legnagyobb költségvetésű és nagyobb léptékű Gazdaságfejlesztési és innovációs operatív programba, csupán azt kellett vizsgálni, hogy ugyanaz a kedvezményezett ugyanarra a fejlesztésre egyszerre két forrásból ne kaphasson pénzt.) A LEADER/CLLD széles körű alkalmazásának tehát szakmai korlátai nem voltak, és ez a fejlesztési eszköz lehetőséget biztosított az elsősorban kisebb és helyi igényekhez, lehetőségekhez illeszkedő komplex fejlesztési elképzelések támogatására.

A 2014. évi országgyűlési választásokat követően a LEADER/CLLD sorsa drámai fordulatot vett. A tervezett 12% helyett a kötelező minimális 5%-ban határozták meg a program forrását, mely – országos lefedettség mellett – semmilyen érdemi fejlesztési hatást nem tesz lehetővé. A multifund finanszírozást szintén elvetették. Így a vidéki térségeknek a Vidékfejlesztési programban meghatározott fejlesztési céljai más alapok forrásaiból nem részesülhetnek támogatásban, és feleannyi forrás lesz majd a nem agrárcélú fejlesztésekre, mint az amúgy is szűkös 2007–2013-as időszakban (280 milliárd Ft helyett jó esetben

140-170 milliárd Ft hét évre, az ország vidéki területeinek egészére). Az Európa nyugati felén oly sikeresnek tartott fejlesztési módszer magyar elsorvasztásának háttérében – szakmai okok hiányában – politikai megfontolások rejtőzhetnek. Ezek a politikai indítékok viszont ismeretlenek, és mivel racionális magyarázat nincs, szakmai szempontból meg sem kíséreltem a megfejtését.

Zárógondolatok

Integrált fejlesztési programokra, projektekre sor kerülhet központi szinten és különböző területi szinteken is. A központi szintű integrált fejlesztési rendszer kialakításának minimális feltétele az egyes ágazatok és ágazati programok megfelelő elemeinek összehangolása, az együttműködés garanciáinak kialakítása. Az integrált működést biztosító garanciáknak meg kell jelenniük a fejlesztéspolitikai intézményrendszerében és eljárásrendjében. Mindehhez elengedhetetlen olyan jogi szabályozási környezet megteremtése, amely a központi szintű és az ágazatok közötti megfelelő mélységű együttműködést biztosítja.

Az uniós forrásokból táplálkozó és területi szintű integrált programok eszközeit, illetve az eszközök alkalmazásának minimális feltételeit a közösségi szabályozás határozta meg az integrált területi beruházás, illetve a közösségi irányítású helyi fejlesztés formájában. A tagállami szabályozás az eljárási szabályok kialakításával, valamint a forrásokra vonatkozó döntésekkel segítheti elő vagy éppen hátráltathatja az integrált eszközök alkalmazását.

A központi szintű integrált fejlesztési rendszer kialakítása 2014 végén nem tűnik realitásnak. Az egységes eljárásrend kialakítása ugyan fontos eleme lehetne az integrált fejlesztéseknek, azonban ez az egységesítés egyelőre az egyszerűsítés – közösségi szinten is megállapított – követelményét kívánja szolgálni. A döntéshozók Magyarországon rendkívül kis mértékben kívántak élni azokkal az eszközökkel, amelyekkel az integrált, komplex fejlesztési elképzelések *területi szinten* támogathatók lennének. Az integrált területi beruházást nem alkalmazzuk, a közösségi irányítású helyi fejlesztés pedig a kötelező minimumforrással kapott helyet a Vidékfejlesztési programban, illetve szűk területen használható a Terület- és településfejlesztési operatív programon belül.

A szinte kizárólag központi irányítású és ágazati típusú hagyományos fejlesztési eszközök alkalmazásával nagy az esély, hogy az ágazati szempontokat kielégítő, viszont a komplex fejlesztési igények teljesülése szempontjából diszfunkcionális, az adott térség, település fejlődését alig vagy egyáltalán nem segítő fejlesztésekre kerül sor. Így lehet jelentős költségráfordításokkal viszonylag csekély hatást elérni, a területi különbségeket a mérséklés helyett növelni. Ha az integrált tervezés és végrehajtás – melynek szélesebb körű alkalmazása kétségtelenül nagy kihívás, és amely egyidejűleg jelentős szellemi és fizikai kapacitást feltételez – Magyarországon nem tud kellőképp gyökeret verni, akkor

továbbra is csak álom maradhat a területi különbségek mérséklése és felzárkózásunk Európa fejlettebb területeihez.

Jegyzetek

- 1 A 2007–2013-as programozási időszak során az ágazati operatív programok néhány esetben tudtak csak együttműködni, amit az eltérő eljárási szabályok és a pályázatok meghirdetésének különböző időpontjai okoztak. Így fordult elő, hogy egy vállalkozás fejlesztése során a megközelíthetőséget egy közlekedésfejlesztési program támogatta (KÖZOP), az eszközbeszerzésre egy másik ágazati operatív program biztosított forrást (GOP), míg a munkaerő képzésére ismét egy önálló ágazati program (TÁMOP, TIOP) támogatásával került sor. Egy-egy elem hiánya lehetetlenné tette az integrált fejlesztési elképzelés megvalósulását. Ha pedig csak egyelemű beruházás valósult meg, az nagymértékben csökkentette a fejlesztés hatékonyságát, a felhasznált források fejlesztéspolitikai értelemben vett hatásosságát.
- 2 A közösségi szabályozás az integrált megközelítés több alkalmazási területét különbözteti meg, és egyúttal elő is írja azok partnerségi megállapodásban történő rögzítését (KSK rendelet 15. cikk 2. a) pont):
 - a városi, vidéki, part menti és halászati területek, valamint sajátos területi jellemzőkkel bíró területek fejlesztésének tervezett integrált megközelítése (ebbe a kategóriába sorolható a megyei ITI, a Duna- vagy a Tisza-program),
 - ahol fenntartható városfejlesztést célzó integrált intézkedéseket hajtanak végre,
 - azoknak a területeknek a meghatározása, ahol az adott közösség szintjén irányított helyi fejlesztést hajtanak végre,
 - interregionális és transznacionális együttműködések,
 - a szegénység által legjobban sújtott földrajzi területek vagy a megkülönböztetés, kirekesztés legnagyobb kockázatával szembenéző célcsoportok egyedi szükségleteinek kezelése.

Irodalom

- Barca, F. (2009): *An agenda for a reformed cohesion policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations.* http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf (Letöltés: 2015. január 17.)
- Európai Bizottság (2011): *Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a Közös Stratégiai Kerethez tartozó Európai Regionális Fejlesztési Alapra, Európai Szociális Alapra, Kohéziós Alapra, Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapra és Európai Tengerügyi és Halászati Alapra vonatkozó közös rendelkezések megállapításáról, az Európai Regionális Fejlesztési Alapra, az Európai Szociális Alapra és a Kohéziós Alapra vonatkozó általános rendelkezések megállapításáról és az 1083/2006/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről.* http://www.umvp.eu/sites/default/files/AZ_EUROPAI_PARLAMENT_ES_A_TANACS_RENDELETE_3.pdf (Letöltés: 2015. január 17.)
- Európai Bizottság (2013): *Az Európai Bizottság mezőgazdasági és foglalkoztatás, tengerügyi és halászati, valamint regionális politika főigazgatóságának közös útmutatója a közösségvezérelt helyi fejlesztésekről az európai strukturális beruházási alapok vonatkozásában.* http://www.jnszm.hu/feltolt/File/tfi/Tervezes/clld_common_guidance_hu_final_20130725.pdf (Letöltés: 2015. január 17.)
- http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/informat/2014/iti_hu.pdf (Letöltés: 2015. január 17.)
- NGM (2014): *Terület- és Településfejlesztési Operatív Program. 5.0 változat.* <https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/643> (Letöltés: 2015. január 17.)